

ПОКАЗНИКИ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

САМОХВАЛОВА А. Ю.

Студентка кафедри обліку і оподаткування

СИНЯЄВА Л.В.,

д.е.н., професор

доктор економічних наук, професор

професор кафедри менеджмента

Таврійський державний агротехнологічний університет

м. Мелітополь, Україна

Дослідження проблем якості в останні десятиліття перебуває в центрі уваги економічної науки. Якість пронизує практично всі сторони життя і є головним чинником економічного розвитку, соціального устрою, має фундаментальне значення для розуміння сутності людського буття, для розвитку духовної культури суспільства. Розвиток науки, техніки і технологій надає людству принципово нові можливості в досягненні високого рівня якості продукції та послуг і поліпшення на цій основі матеріальних, соціальних і культурних умов життя людства.

Проблема «якості життя» стала підніматися вже з середини 1950-х рр. Але поширення новий термін отримав лише в кінці 1960-х на початку 1970-х рр., оскільки на попередньому етапі, що характеризувався економічним підйомом, головну увагу приділяли кількісним показникам добробуту.

Суть цих концепцій, які розвивали Дж. Гелбрейт, А. Тоффлер, Р. Арон, полягає в тому, що сучасне суспільство досягло ери високого споживання і в основному вирішило проблему кількості благ, тому перед ним постає нове завдання: забезпечення якості цих благ. Економіка, заснована на функціонуванні великих корпорацій високотехнологічного виробництва,

забезпечує задоволення матеріальних потреб людей на досить високому рівні. У зв'язку з цим суспільний розвиток досяг такого рівня, коли можна ставити проблему якості даних благ, «якості життя». У це поняття входять нематеріальні блага: економічні, соціальні, політичні, моральні. Сюди відносяться питання освіти, охорони здоров'я, екології, соціально-економічної нерівності й т.ін.

Проблему якості і способу життя досліджували вчені радянського і пострадянського періодів: І.В. Бестужев-Лада, В.Г. Виноградський, А.Г. Здравомислов, С.Г.Струмилин В.І. та ін. Впровадженням і використанням категорії «якість життя» в регіональних державних органах управління та при вирішенні питань соціальної адаптації суспільства опікувались Антонюк В.П., Ілларіонов О.С., Заславська Т.І., Тощенко Ж. та ін. У таблиці 1 наведено основні напрями дослідження категорії «якість життя» вченими різних епох

Таблиця 1

Групування напрямів дослідження категорії «якість життя»

Автори	Напрями дослідження
Аристотель, античний філософ	Мета держави – це спільне прагнення до високої якості життя. Він розглядав якість як видову відмінність сутності, як характеристику її стану і як властивість речі
П. Буагільбер, А. Тюрго, А. Сміт	Формування соціально-економічного підходу до якості життя через вивчення проблем, що стосуються бідності і багатства.
А. Сміт , Д. Рікардо, К. Маркс	Уявлення про рівень добробуту, як певного стандарту життя, формувалися в роботах
А.Пігу	Вивчення якості життя як ступеню задоволеності людини соціальними, політичними і духовними аспектами свого життя, формування нової концепції «держави загального добробуту»

	(Well Vary State).
У. Е. Демінг, Дж. Джуран, К. Ісікава, Ф. Кросбі, Г. Тагути, А. Фейгенбаум, Дж. Харінгтон	Вивчення якості життя, як найбільш ефективного механізму досягнення поставлених цілей.
Уітні С, Гелбрейт Дж. Кн., Инглегара Р., Турена А., Кем-пбелл А., Маслоу А., Род-жерс В., Тоффлер О., Фостер Д., Вишневський А.Г., Зас- лавська Т.І., Корель Л.В., Косалс Л.Я., Кочетков А.А., Ю.А. Розенбаум, В.ГТ, Рассохін, Ривкіна Р.В., Римашевська Н.М., Тощенко Ж.	Вивчення якості життя, як соціально-економічної категорії, виявлення соціальних механізмів, які характеризують різні сторони суспільного життя
Андруз Ф., Конверс Ф., Мілбрейт Л., Мак- Кеннел, Міхелос А., Роджерс У., Райт С.	Аналіз об'єктивних соціально-економічних, політичних, культурних, екологічних та інших умов існування людини, вивчення комбінацій об'єктивних і суб'єктивних характеристик
Г.Є. Глезерман, А.С. Тодоров, В.І. Толстих, СІ. Попов, В.М. Федосєєв	Вивчення якості життя, як одного з напрямів ідеологічної політики СРСР та Східній Європі

А. Тоффлер	Вивчення якості життя в екологічному, економічному і соціальному аспекті.
<p>Е.П. Андреев, Е.А. Ануф-рієв, В.А. Артемов, Л.А. Арутюнян, І.В. Бестужев-Лада, Н.М. Блінов, В.І. Болтів, В.Г. Виноградський, Г.П. Гвоздьева, А.Г. Здравомислов, І.Т. Левикін, Е.Е. Писаренко, Е.В. Струков, С.Г. Струмилин, В.І. Толстих, Г.К. Черкасов, В.А. Шабалін, В.А. Отрут</p>	Вивчення важливих аспектів детермінації рівня і способу життя, розроблення соціальних показників способу життя, аналіз співвідношення образу і якості життя.
<p>А.І. Субетто, І.В.Бестужев-Лада</p>	Вивчення якості життя, як системи духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних якостей (компонентів життя)
<p>Гранберг А.Г., Дмитрієва О.Г., Доленко Д.В., Межевич М.Н., Хорея Б.С.</p>	Обґрунтування впливу територіальних умов на якість життя населення
<p>Бобков В.Н., Гален Т.Т., Гур'єв В.А., Зайцев А.К., Ілларіонов О.С., А. Егоршин, Л.М. Федоряк</p>	Вивчення питань можливого використання категорії «якість життя» в регіональних державних органах управління, створення певної основи для розробки концепції якості життя населення з

	метою його подальшого поліпшення
Бойков В.Е., Голенкова З.Т., Заславська Т.І., Тощенко Ж	Вивчення питань соціальної адаптації суспільства та умов існування особистості в суспільстві
Айвазян С.А., Давидов А.А., Давидова Є.В., Мстиславській П.	Розробка методичних питань оцінки якості життя

Джерело: розробка авторів

Прогресивний соціально-економічний розвиток будь-якої країни безпосередньо залежить від якості та рівня життя її населення. Політика держави насамперед повинна орієнтуватися на покращання умов життя своїх громадян, задоволення їх основних соціальних потреб і забезпечення стабільності та добробуту у суспільстві.

Українське суспільство відчуває гостру потребу в реформуванні застарілого суспільного ладу та зміні перспективних напрямів соціального розвитку. В умовах нестабільної економічної ситуації, яка склалася в Україні на сьогодні, зниження темпів розвитку, скорочення інвестиційних потоків, підвищення інфляції, актуальності набуває питання стабілізації та забезпечення зростання рівня життя населення, створення умов для ефективного функціонування трудового потенціалу країни.

Одними з основних комплексних показників, які відображають соціально-економічний розвиток країни, є якість та рівень життя населення. Ці показники є відображенням ефективності розвитку країни та якості змін, що відбуваються у суспільстві.

Рівень життя – це складне та багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві. Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут

окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період [1, с.66] Більш широким поняттям є якість життя, що визначає ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам.

Категорія «якість життя» є загальноприйнятою в міжнародній практиці, високоефективним методом оцінки соціального добробуту населення, яка представляє собою комплексну характеристику факторів і умов існування особистості в суспільстві, оцінку цих факторів.

У найзагальнішому значенні у більшості випадків під якістю життя розуміють категорію, яка виражає якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей (якість харчування, одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення й ін.).

Якість життя – це поняття, яке використовується в економіці, політиці, медицині, соціології і деяких інших областях. Воно означає оцінку певного набору умов і характеристик життя людини, засновану на її власному задоволенні цими умовами і характеристиками. Наведене визначення є більш широким, ніж матеріальна забезпеченість (рівень життя), і включає також такі об'єктивні і суб'єктивні чинники, такі як стан здоров'я, очікувана тривалість життя, умови навколишнього середовища, харчування, побутовий комфорт, соціальне оточення, задоволення культурних і духовних потреб, психологічний комфорт тощо

Для визначення та аналізу рівня життя населення використовують такі соціальні показники:

- обсяг фонду споживання на душу населення, реальні доходи, тривалість життя, освіта;
- обсяг споживання важливих продуктів, забезпеченість житлом, комунальними і соціальними послугами, транспортом і зв'язком;
- охорона здоров'я, соціальне забезпечення;

- зайнятість і умови праці, соціальні гарантії, демографічні й екологічні умови.

Важливим негативним фактором, який значною мірою впливає на якість життя населення є поширення негативних соціально-економічних явищ, таких як інфляція, бідність, безробіття, злочинність, дискримінація в різних її проявах.

До факторів, що впливають на якість життя, як системи, включають: доходи населення (середньодушові номінальні і реальні доходи, показники диференціації доходів, номінальна і реальна нарахована середня заробітна плата, середній і реальний розмір призначеної пенсії, величина прожиткового мінімуму і частка населення з доходами нижче прожиткового рівня, мінімальні розміри заробітної плати і пенсії та ін.); якість харчування (калорійність, склад продуктів); якість і модність одягу; комфорт житла (загальна площа займаного житла на одного жителя); якість охорони здоров'я (число лікарняних ліжок на 1000 жителів); якість соціальних послуг (відпочинок та сфера послуг); якість освіти (кількість вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, питома частка студентів в чисельності населення); якість культури (видання книг, брошур, журналів); якість сфери обслуговування; якість навколишнього середовища, структура дозвілля; демографічні тенденції (показники очікуваної тривалості життя, народжуваності, смертності, шлюбності, розлученості); безпеку (число зареєстрованих злочинів); якість середовища проживання (екології); якість соціальної, економічної, політичної організації суспільства та ін. (табл.2).

Таблиця 2

Оцінка якості життя населення України, за основними показниками

Показник	2014	2018
Природне середовище		
Індекс екологічної безпеки	0,6256	0,5287

астка населення, яке вважає екологічну ситуацію у своєму місті / селі відносно або цілком благополучною, %.	45	39
Державні видатки в галузі екології, у% до ВВП	0,6	0,53
Соціальне середовище		
Здоров'я		
Бюджетні видатки на охорону здоров'я, у% до ВВП	1,13	2,29
Кількість лікарняних закладів, тис.	1,8	1,7
Кількість лікарів усіх спеціальностей, осіб на10000 населення	186	171
Кількість середнього медичного персоналу, осіб на10000 населення	88,6	63,82
Очікувана тривалість життя при народженні, років(жінки)	77	74,8
Очікувана тривалість життя при народженні, років(чоловіки)	68,1	62,8
Освіта		
Бюджетні видатки на освіту, у% до ВВП	6,67	4,50
Дошкільні навчальні заклади, тис.	15	14,9
Загальноосвітні навчальні заклади, тис.	17,6	16,9
Вищі навчальні заклади(3–4 рівень акредитації), од.	277	289
Частка населення, яке скоріше або повністю задоволено своєю освітою, %	41	38
Частка населення, якому не вистачає можливості дати дітям повноцінну(бажану) освіту, %.	22	29
Безпека		
Всього виявлено злочинів	529139	523911
Всього засуджено осіб	102170	56638
Культура		
Бюджетні видатки на культуру, мистецтво, фізичну культуру, туризм, у% до ВВП	1,13	13,4

Кількість закладів культури, мистецтва за видами(театри, музеї, бібліотеки, стадіони, палаци спорту, гуртки тощо), тис.	34356	19117
Кількість внутрішніх туристів і екскурсантів, на100 тис. населення	1490	1260
Туристи–громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	2085203	720265
Частка населення, якому вистачає повноцінного дозвілля, %.	24,6	21.2
Частка населення, якому не вистачає можливості повноцінно проводити відпустку, %.	42,4	56,7
Житло		
Розмір житлової площі, м ² на1 особу	23,9	23,9
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року, тис.	657	765
Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.	3	2,7
Економічне середовище		
ВВП на одну особу за ПКС у дол. США	3054,6	2639,82
Індекс споживчих цін до грудня попереднього року	143,3	113,7
Співвідношення зовнішнього боргу та ВВП, %	54	
Тіньова економіка, %	42	32
Частка населення, яке вважає себе бідними, %	27	24,6
Зайняте населення працездатного віку, у% до населення відповідної вікової групи	64,5	56,1
Безробітне населення працездатного віку, у% до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,7	9,9
Темпи зростання номінальної заробітної плати, до попереднього року, %	106,0	137,1

Темпи зростання реальної заробітної плати, до попереднього року, %	93,5	119,1
Суспільно–політичне середовище		
Частка населення, яке незадоволене роботою уряду, %.	42	69,6
Частка населення, яке вважає, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди, %	72	65
Довіра до ЗМІ, %	19	48
Частка населення, яке повністю або скоріше за все задоволене своїм життям, %	32	25

Джерело: дані www.ukrstat.ua

У світовій практиці найбільш поширеним показником оцінки рівня та якості життя населення в різних країнах світу є індекс людського розвитку, який застосовується фахівцями ООН з 1961 року. Індекс людського розвитку (ІЛР) – це підсумковий показник для оцінювання довгострокового прогресу людського розвитку у трьох основних площинах: довготривале та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя.

Цей показник включає аналіз трьох критеріїв: 1) національний або валовий внутрішній продукт на душу населення; 2) тривалість життя; 3) рівень освіти населення.

Довге і здорове життя вимірюється середньою тривалістю життя. Рівень знань вимірюється середньою кількістю років, витрачених на освіту дорослим населенням, тобто середньою кількістю років навчання протягом життя у людей віком від 25 років; а доступ до навчання та знань — очікуваними роками навчання для дітей-першокласників, тобто загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників зарахування до школи залишаються незмінними протягом життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності .

В оновленому рейтингу Організації Об'єднаних Націй щодо індексу людського розвитку Україна посіла 88 місце зі 189 країн. У період з 1990 по 2017 рік рівень людського розвитку в Україні дещо збільшився - на 6,5%. Тривалість життя за цей час зросла більше ніж на 2 роки. Майже на стільки ж виросла середня тривалість навчання. Проте, більше ніж на 24% за ці роки скоротився ВВП на душу населення.

На середину 2018 р. Україна займала 123 сходинку з 140 країн рейтингу з рівнем багатства в 1563 доларів. Найближчими сусідами попереду були Непал (2054 дол.), Камерун (2282 дол.), Кенія (2306 дол.) Бангладеш (2332 дол.), Лесото (2640 дол.). Позаду в списку – Білорусь (1563 дол.), Таджикистан (1364 дол.), Замбія (1197 дол.), Сирія (1190 дол.), Малі (1094 дол.).

На першому місці рейтингу знаходиться Швейцарія з понад 530 тис. дол. на одну дорослу людину. Про це свідчать результати щорічного звіту про світовий добробут Global Wealth Report, підготовленого швейцарським фінансовим конгломератом Credit Suisse. Далі слідують Австралія з 411 тис. дол. та США з майже 404 тис. дол. До десятки також входять Бельгія, Норвегія, Нова Зеландія, Канада, Данія, Сінгапур, Франція. Найгірші позиції у списку з 140 країн у ДРК (331 дол.), Ефіопії (167 дол.) та Малаві (141 дол.),

Для визначення рівня багатства Credit Suisse враховує як фінансові (наприклад, банківські депозити), так і нефінансові активи (наприклад, нерухомість). За рівнем багатства в цілому Україна посідає 80 місце в світі з сукупним багатством в 55 млрд доларів. Найближчі сусіди попереду у списку – Кенія, Литва, Естонія, Сальвадор та Казахстан. Сусіди позаду – Латвія, Азербайджан, Грузія, Мальта та Болівія. На першому місці – США з 98,154 трлн. доларів, за якими слідує Китай з 51, 876 трлн. доларів. Далі йдуть Японія (23,884 трлн. дол.), Німеччина (14, 499 трлн. дол.), Велика Британія (14, 209 трлн дол.), Франція (13,883 трлн дол.), Італія (10,569 трлн. дол.), Канада (8,139 трлн. дол.), Австралія (7,577 трлн. дол.).

Окремо Credit Suisse склав рейтинг країн за кількістю багатіїв, до яких віднесено осіб з багатством у понад 50 млн дол. В Україні таких нараховано 135

осіб (у 2017р. було 115) , що виводить країну на 53 місце в рейтингу. На першому місці в цьому рейтингу знаходиться США з 70 540 такими особами, далі йде Китай (16 511 осіб), Німеччина (6323), Велика Британія (4665), Японія (3576), Індія (3339), Італія (3217), Франція (3036).

Найбільш відстаючим компонентом якості життя, в зіставленні з розвинутими країнами, є всі види послуг населенню. У розвинених країнах платні послуги займають в споживчому бюджеті населення, як правило, більше місце, ніж харчування. Ці послуги, по-перше, не можна порівняти з українськими за складом, по-друге, вагома відмінність якості цих послуг, відповідно, і ціни на них. Розвиток соціальної сфери (науки, освіти, охорони здоров'я, культури) обумовлює задоволення соціальних потреб населення, сприяє розвитку нації, впливає на економічне здоров'я суспільства.

У світовій практиці рівень і динаміка здоров'я населення серед компонентів рівня життя поставлені на перше місце, оскільки розглядаються як базисна потреба людини і головна умова його діяльності. Криза останніх років призвела до зростання смертності. За статистикою Міністерства фінансів України, в 1991 р. в країні проживало 51,5 мільйона чоловік. А вже в липні 2018 р., за офіційними даними, населення скоротилося до 42 мільйонів 263,9 тис. осіб. Реально ж, вважають експерти, на Україні сьогодні близько 36 мільйонів жителів (близько 7-8 мільйонів працюють за кордоном).

При цьому смертність значно перевищує народжуваність: у 2017 р. на 100 померлих в країні припадало лише 64 новонароджених. Але і це ще не все: за прогнозами ООН, до 2050 р. населення України скоротиться ще на 6,5 мільйонів осіб. Динаміка смертності значною мірою визначається ослабленням здоров'я, погіршенням охорони здоров'я і харчування людей. Українська медицина знаходиться в занепаді. У 1991 р. на Україні працювали 227 тисяч лікарів, а в 2016 р. їх налічувалося 187 тисяч. Майже вдвічі скоротилася чисельність середнього медперсоналу: з 607 тисяч до 367 тисяч осіб. Медики їдуть за кордон через низькі зарплати. На чужині їм пропонують набагато кращі умови. Так, в Білорусії діє програма з працевлаштування фахівців з України.

Запрошеним лікарям пропонують місце в гуртожитку або будинок, а також зарплату понад \$ 350 для лікарів-терапевтів. У 2017 р. на Україні налічувалося 1,7 тисяч лікарень (у 2012 р. їх кількість становила 2,5 тисячі). Менше стало і лікарняних ліжок: в 2017 р. – 309 тисяч (у 2012 р. було 404 тисячі). Такі низькі показники свідчать про загострення кризової ситуації в країні та неефективність економічної політики, що провадиться в Україні.

Для подолання цих негативних факторів необхідно додаткове фінансування цих галузей, що утруднене в сьгоднішніх умовах України, але дуже важливо для подальшого розвитку і добробуту країни. Зате в країні за роки незалежності зросла тривалість життя: в 1991 р. – 68,88 років, в 2018 р. – 71,18 років (дані Світового банку). За рівнем освіти Україна знаходиться у п'ятірці найбільш освічених країн світу з показником у 99,5%. Частка молоді студентського віку, яка здобуває вищу освіту, сягає 82%. А частка осіб віком понад 25 років, які мають принаймні середню освіту, становить 94% серед жінок і 96% серед чоловіків.

Низький ВВП супроводжується зростанням бідності, рівень якої на сьогодні є дуже високим. Згідно даних Державної Статистики 30,5% українців мають доходи нижче реального прожиткового мінімуму, який у 2018 році склав 3233,33 грн., 2,1% мають доходи нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, тобто, менше 1700 грн. І тільки 27,5% можна назвати відносно благополучними, тобто такими, що мають дохід понад 5160 грн.

Загалом сучасна соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні вимагає від держави негайних та рішучих дій. Якість життя українців на сьогодні є найнижчим показником серед країн Європи. Кількість населення щороку зменшується, все більше осіб працездатного віку виїжджають за кордон, збільшується показник старіння нації.

Зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги призводить до зростання відсотка населення, яке опинилося за межею бідності і не може забезпечити себе продуктами першої необхідності. Протилежно зростанню цін знижується якість продукції та наданих населенню послуг. Рівень

встановленого державою прожиткового мінімуму значно менший від реального, а оновлений споживчий кошик не може забезпечити гідного існування в суспільстві. Всі ці негативні явища викликають зміну у настроях населення, а саме: виникнення соціальної напруги, невдоволення діями влади, зростання злочинності та загострення демографічної кризи. Підвищення якості життя громадян є першочерговим завданням будь-якої держави, яка прагне до більш високого рівня економічного розвитку

Отже, сьогоденний показник якості життя українців знаходиться далеко від європейських стандартів рівня життя. Політика держави у цьому напрямі потребує кардинальних змін. Перш за все, стоїть питання подолання корупції, особливо у державному секторі.

Не менш важливим є підвищення ефективності реалізації політики зайнятості населення, а саме розвиток ринку праці, забезпечення нових робочих місць, удосконалення податкового законодавства та зменшення тіньового сектору економіки.

Необхідним є подолання відмінності між реальним та номінальним розміром прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати та їх відповідності встановленим цінам на товари та послуги. Важливим елементом покращання якості життя є запровадження прозорої системи соціальних програм розвитку, таких як програми освіти, здоров'я, доступного житла, допомоги молодим родинам. Належне здійснення цих заходів дасть змогу покращити рівень життя населення України в найближчі роки та забезпечить наступним покоління гідне майбутнє.

Використана література:

1. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого / Пер. с англ.; Программа развития ООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2017. – 284 с.

2. Жеребин В. М. Индикаторы качества жизни населения / В. М. Жеребин

// Вопросы статистики. – 2012. – № 3. – С. 25–36.

3. Костровець Л. Б. Аналіз життєвого рівня населення в Україні та регіонах / Л. Б. Костровець // Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням економіки: зб. наук. праць ДонДУУ. Сер. «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2012. – Вип. 251. – Т. XIII. – С. 312–325.

4. Лібанова Е. М. Вимірювання якості життя в Україні Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, 2013. – 50 с.

5. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика / за ред. В.Г. Ниикифоренка. Монографія / МОНМС України. Одеський нац. економічний ун-т. – Одеса, 2012. – 316 с.

6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.

7. Рівень життя населення України / За ред. Л. М. Черенько. – Київ: Консультант, 2006. – 428 с.

8. Електронний ресурс: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update_ru.pdf

9. Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sirn2017pdf.pdf